

University of Groningen

De receptie van de Code Civil in de Noordelijke Nederlanden

Lokin, J.H.A.

Published in:
Groninger Opmerkingen en Mededelingen

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2004

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Lokin, J. H. A. (2004). De receptie van de Code Civil in de Noordelijke Nederlanden. *Groninger Opmerkingen en Mededelingen*, XXI, 1-15. <http://rjh.ub.rug.nl/grom>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De receptie van de Code civil in de Noordelijke Nederlanden¹

De Bataafse Republiek

De receptie van de Code civil in de Noordelijke Nederlanden is niet zonder horten en stoten gegaan. De obstakels waren niet zozeer gelegen in de inhoud van het nieuwe Franse recht als wel in de politieke constellatie van de Nederlanden die door Napoleon zelf in het leven was geroepen.

Toen op de eerste lentedag van 1804 de Code civil des Français in werking trad gold zij in het Franse Grondgebied en in dat van de Zuidelijke Nederlanden. Deze waren immers in 1795 door de Fransen ingelijfd en deze inlijving was bij het verdrag van Campo Formio in 1797 door de Oostenrijkse keizer erkend.² In 1804 maakte het huidige België dus deel uit van Frankrijk en was daardoor onderworpen aan de nieuwe Franse wetgeving. Ook de Noordelijke Nederlanden waren in 1795 door de Franse troepen onder leiding van generaal Pichegru bezet, maar anders dan de Oostenrijkse Nederlanden werden zij niet door Frankrijk geannexeerd.³ Zij behielden hun staatsrechtelijke onafhankelijkheid onder de naam Bataafse Republiek. De staatsinrichting veranderde echter ingrijpend. De zeven provincies stonden hun soevereiniteit af aan de ene en ondeelbare republiek der Bataven. Nederland werd een eenheidsstaat en bleef als zodanig zeggenschap houden over zijn eigen wetgeving.⁴ Weliswaar was met grote voortvarendheid op 28 september van het jaar der staatkundige eenheid, 1798, een staatscommissie benoemd met het doel een aantal nationale wetboeken⁵ te vervaardigen, maar de afdeling die zich bezig moest houden met

¹ Dit artikel is verschenen onder de titel Die Rezeption des Code Civil in den nördlichen Nederlanden, in: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht, Verlag C.H. Beck, 2004, nr. 4, 2004, pp. 932-946.

² Vgl. E.C. Coppens, Eén grote onzekerheid, De invoering van de Franse wetgeving in de Zuidelijke Nederlanden na 1795, in: De Bataafse omwenteling en het recht, 1997, 197-218.

³ Over de verschillende territoriale indelingen van de Nederlanden zie E. Holthöfer, *Territorialgeschichtlicher Überblick und Geschichte der Gesetzgebungshoheit*, in: H. Coing, *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, Band III, 1, 1982, 1198-1222; Zie ook R. Feenstra, Enkele opmerkingen over de invoering der Franse wetgeving in Nederland (1810-1813) in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* XX, 1952, 345 noot 4 en 5.

⁴ R. Aerts, Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutionele monarchie, 1780-1848, in: R. Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, Nijmegen 1999, p. 13 e.v.

⁵ De bronnen van de Nederlandse Codificatie sinds 1798 zijn inmiddels alle in druk verschenen

I. *Stukken van algemene aard. De gedrukte ontwerpen van 1804 en hun voorgeschiedenis*, verzameld door H. Aa, uitg. J.Th. de Smidt & A.H. Huussen Jr., 1968.

II. *Huwerlijks- en huwelijksgoederenrecht tot 1820*, uitg. A.H. Huussen Jr., 1975.

III. *Personen- en familierecht 1798-1820*, uitg. H.C. Gall. Met een bijlage *Rechtspersonen 1798-1820*, F.M. Huussen-de Groot, 1981.

IV. *Het ontwerp-lifstraffelijk wetboek 1801*, o.l.v. O. Moorman van Kappen, uitg. W. Frouws, B.H.A. van der Woude e.a., 1982.

V. *Het ontwerp-lifstraffelijk wetboek 1804*, o.l.v. O. Moorman van Kappen, uitg. W. Frouws,

het burgerlijk recht⁶ was bij de inwerkingtreding van de Code civil in 1804 nog nauwelijks opgeschoten. De commissie was blijven steken in allerlei leerstellige problemen.⁷ Toch verhinderde de zelfstandigheid van de Bataafse Republiek dat de Code civil in 1804 automatisch van kracht werd verklaard, hoewel de druk van Napoleon om dit wèl te doen groot was. Napoleon, die zich in hetzelfde jaar tot keizer had laten uitroepen, zag in het gemeenschappelijke burgerlijk wetboek een middel om de door hem onderworpen volkeren aaneen te smeden. *Cela resserre les liens des nations d'avoir les mêmes lois civiles*, schreef hij in één van zijn brieven.⁸

Het Koninkrijk Holland

In 1806 meende hij de voorwaarden te hebben geschapen om de Code civil ook in Noord-Nederland ingevoerd te krijgen. In dat jaar werd de republikeinse staatsvorm vervangen door een monarchale. Noord-Nederland werd een koninkrijk, het Koninkrijk Holland. De broer van de keizer, Louis Napoléon, werd tot koning van het nieuwe koninkrijk geproclameerd. De keizer meende dat er nu een gunstige gelegenheid was ontstaan de Franse burgerlijke wetgeving te introduceren maar hij had buiten de waard, in dit geval buiten zijn broer, gerekend. Lodewijk Napoléon nam zijn taak als koning der Hollanders serieus en trachtte zoveel als in zijn vermogen lag de zelfstandigheid van zijn koninkrijk tegenover het keizerrijk van zijn broer te handhaven. Aanvankelijk is er nog een poging

B.H.A. van der Woude e.a., 1982.

VI. *Erfrecht 1798-1820*, uitg. Y.M.I. Greuter-Vreeburg, 1987.

VII. *Zakenrecht 1798-1820*, uitg. M.J.E.G. van Gessel-de Roo, 1991.

VIII. *Deliberatiën van den Raad van State over het Burgerlijk Wetboek (1816) 6 juli 1818-31 augustus 1818*, uitg. Y.M.I. Greuter-Vreeburg, 1996.

IX. *Verbintenissenrecht 1798-1814*, uitg. Y.M.I. Greuter-Vreeburg, m.m.v. M.J.E.G. van Gessel-de Roo, 2002.

Voorts is buiten deze serie verschenen C. van Nievelt, *Bronnen van de Nederlandse codificatie van het zee- en assurantierecht 1798-1822*, 1978.

⁶ De subcommissie stond onder leiding van de Amsterdamse hoogleraar H.C. Cras (1739-1820) en bestond voorts uit de leden Bondt, Farjon, Gockinga, Reuvers, Walraven en Wierdsma. Over hen zie A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, 21 dln 1852-1878. Over H.C. Cras: C.J.H. Jansen, H.C. Cras (1739-1820). Hoogleraar en natuurrechtsgeleerde in hart en nieren, in: E.O.G. Haitsma Mulier e.a. (red.), *Athenaeum Illustre. Elf studies over de Amsterdamse Doorluchtige School 1632-1877*, Amsterdam 1997, p. 287 e.v.

⁷ Zie daarover J.H.A. Lokin en W.J. Zwolve, *Hoofdstukken uit de Europese codificatiegeschiedenis*, 2^e druk 1992, 269-274; over de codificatie van het burgerlijk procesrecht zie recentelijk uitvoerig C.H. van Rhee, *Pogingen tot codificatie van het burgerlijk procesrecht in de Lage Landen bij de Zee (1798 – ca. 1819)*, in: *Pro Memorie* 2003, aflevering 1, 66-95, aflevering 2, 264-287; over de geschiedenis van de wetgeving op de rechterlijke organisatie in de periode 1795-1811 zie M.W. van Boven, *De rechterlijke instellingen ter discussie*, 1990. P.A.J. van den Berg, *Codificatie en staatsvorming*, Groningen 1996, 351-361.

⁸ *Correspondance de Napoléon Ier*, publiée par ordre de l'empereur Napoléon III, tome XVI, Parijs 1864, 161.

gedaan de subcommissie-Cras waarvan de werkzaamheden geheel tot stilstand waren gekomen nieuw leven in te blazen, maar na een lauwe reactie van de commissieleden en een vernietigend oordeel van het Nationaal Gerechtshof over hetgeen wèl in ontwerp was voltooid, besloot de koning andere wegen in te slaan.⁹ Hij gaf de opdracht tot het ontwerpen van een nieuw nationaal wetboek aan één man, de Amsterdamse advocaat Joannes van der Linden (1756-1835). De keuze van Van der Linden was veelzeggend. Van der Linden had verschillende verhandelingen van R.J. Pothier in het Nederlands vertaald, maar was in de eerste plaats een deskundige in het ‘vaderlandse’ recht van de republiek, met name in het zogenaamde Rooms-Hollandse recht. In 1806 verscheen van zijn hand het Regtsgeleerd practicaal en koopmanshandboek, dat dadelijk door de rechtspraktijk werd gebruikt.¹⁰

In het begin van 1807 kreeg Van der Linden de codificatieopdracht en op 1 april had hij het eerste boek voltooid. De opzet was praktisch en het resultaat was de formulering van eeuwenlange Hollandse rechtsgeleerdheid, bruikbaar gemaakt voor de rechtspraktijk.¹¹ Zelf schreef hij:

Men moet de Regtsgeleerdheid hier niet beschouwen uit het oogpunt eener *wetenschap*, maar uit dat van *verordeningen*, welken de eenvoudige Landman, zoo wel als de Geleerde, zich ten regelmaat moet voorstellen.¹²

Van der Linden werkte snel. Op 16 oktober 1807 bracht het Hoog Nationaal Gerechtshof, waaraan de eerste delen van het ontwerp ter advisering waren voorgelegd, een positief oordeel uit en maande de ‘kundige ontwerper’ aan het ontwerp te voltooien. Die aanmaning was op haar plaats, want intussen had de keizer lucht gekregen van de zelfstandige koers die zijn broer Louis had ingeslagen. Hij reageerde prompt en stuurde op 31 oktober 1807 vanuit Fontainebleau een brief met een niet mis te verstane boodschap.

⁹ Zie daarover F.F.X. Cerutti, *Het ontwerp Burgerlijk Wetboek van Joannes van der Linden (1807)* in: Opstellen over recht en rechtsgeschiedenis, aangeboden aan Prof. mr. B.H.D. Hermesdorf, 1965, 45-48; Over het Nationaal Gerechtshof: E.C.G. Bauwens, *Het Nationaal Gerechtshof 1802-1811*, 1997.

¹⁰ Het was zelfs zo bruikbaar dat het in 1859 in Zuid-Afrika kracht van wet verkreeg en tot 1901 als het Wetboek van Koophandel van Transvaal heeft gegolden. Zie over Van der Linden, M.C. van Hall, *Mr. J. van der Linden en Mr. J.D. Meijer als rechtsgeleerden herinnerd*, 1854; Cerutti, o.c. 44-45; J.Th. de Smidt, *Codificatie-perikelen*, 1966 en Van der Aa, o.c.; over Zuid Afrika, A.A. Roberts, *A South African Legal Biography*, 1942, 190 e.v.; J.C. de Wet, *Die Romeins-Hollandse reg in Suid-Afrika na 1806*, in: Tydskrif vir hedendaegse Romeins-Hollandse reg, 1958, 247. R. Zimmermann and D. Visser, Introduction, in: R. Zimmermann and D. Visser (ed.), *Southern Cross. Civil Law and common law in South Africa*, Oxford 1996, p. 1 e.v.

¹¹ Overigens was Van der Linden wel degelijk schatplichtig aan het werk van de commissie Cras. Zie het voorwoord van J.Th. de Smidt bij de heruitgave van het Ontwerp-Van der Linden, 1967, 11. Ook de Code civil betrok hij in zijn beschouwingen. Voornaamste bron bleef de *Inleydinge* van Hugo de Groot, die Van der Linden in het Latijn had vertaald. Deze vertaling is uitgegeven in 1962 door H.F.W.D. Fischer met een voorwoord in het Engels.

¹² J. van der Linden, *Ontwerp Burgerlijk Wetboek 1807/1808*, heruitgave verzorgd door J.Th. de Smidt, 1967, 15; Over het professorale gehalte van onze burgerlijke wetboeken, J.H.A. Lokin, ‘Waarom ook een klein volk groot kan zijn’, in: *Tekst en Uitleg, Opstellen over codificatie en interpretatie naar aanleiding van de invoering van het nieuwe Burgerlijk Wetboek*, 1994, 121-142.

Je désirerais que vous ordonnassiez qu'à dater du 1er janvier prochain le code Napoléon sera la loi de vos peuples.¹³

Het bevel van de keizer was duidelijk: de Code Napoléon en niets anders moest het burgerlijke recht van Nederland zijn. Niettemin sribbelde Lodewijk tegen; hij trachtte zijn broer duidelijk te maken dat de Code niet zonder meer in Nederland ingevoerd kon worden. Hij zou, op zijn minst, aan Nederlandse omstandigheden moeten worden aangepast. De koning gebruikte een nogal curieus argument. Vele particuliere vermogens waren op het oude Rooms-Hollandse recht gebaseerd. Zuivere toepassing van de Code civil zou deze families en daarmee het land in een chaos storten. Daarom was hij met de aanpassing van de Code civil al geruime tijd bezig. Hij had daartoe namelijk opdracht gegeven aan de Amsterdamse advocaat Van der Linden, die al drie boeken had voltooid en binnenkort het gehele werk gereed zou hebben.

Utrecht, 9 november 1807, - Sire, j'ai reçu la lettre de V.M. relativement au code Napoléon. Il y a longtemps que je songe à cet objet, mais il faut du temps, le code Napoléon devant être adapté autant que possible aux habitudes, aux usages et coutumes du pays, qu'il est impossible de ne pas respecter jusqu'à un certain point, puisque toutes les fortunes particulières sont basées sur eux et que leur anéantissement troublerait toutes les familles et causerait une confusion funeste dans ce pays. Pour y remédier, il faut chercher les modifications nécessaires; c'est l'objet d'un travail que l'on fait par mon ordre à Amsterdam depuis un an. Ce travail est déjà avancé, puisque j'ai reçu les trois premiers livres; mais il doit actuellement passer au conseil d'état et ensuite au corps législatif, ce qui exigera quelque temps. Il est de toute impossibilité qu'il soit introduit dans six semaines, mais j'espère qu'il pourra être achevé dans le courant de l'année etc. etc.¹⁴

Het was slim bedacht. In werkelijkheid immers had de koning aan Van der Linden niet opgedragen de Code civil aan te passen aan de Nederlandse omstandigheden maar een nieuwe *nationaal* wetboek te maken. De keizer liet zich dan ook niet overtuigen. Reeds na vier dagen schreef hij terug dat elke verandering van de Code Napoléon tot gevolg zou hebben dat het niet meer de Code Napoléon was. De Romeinen hadden hun wetgeving aan de volkeren gegeven en Frankrijk deed niet anders. Het was ongehoord dat een volk van 1.800.000 zielen een afzonderlijke wetgeving zou hebben, etc. etc.

Je reçois votre lettre du 9 novembre. Si vous faites retoucher au code Napoléon, ce ne sera plus le code Napoléon. Je ne vois pas quel temps il vous fait, ni quels changements il y a à faire, ni le toirt que cela fera aux fortunes particulières. Vous êtes bien jeune en administration si vous pensez que l'établissement d'un code définitif peut troubler les familles et porter une confusion funeste dans le pays. C'est un conte que l'on vous fait, parce que les Hollandais voient avec jalousie tout ce que vient de la France. Cependant une nation de 1,800,000 âmes ne peut pas avoir une législation à part. Les Romains donnaient leurs lois à leurs alliés; pourquoi la France ne ferait-elle pas adopter les siennes en Hollande? Il est nécessaire également que vous adoptiez le système monétaire français; ce que fait l'Espagne, l'Allemagne, toute l'Italie, pourquoi ne le feriez-vous pas? Cela resserre les liens des nations d'avoir les mêmes lois civiles et les mêmes monnaies (...).¹⁵

¹³ Correspondance de Napoléon Ier, publiée par ordre de l'empereur Napoléon III, Tome XVI (Parijs 1864) blz. 131.

¹⁴ Rocquain, Napoléon Ier et le roi Louis d'après les documents conservés aux archives nationales (Parijs 1875), blz. 143.

¹⁵ Ibidem blz. 161.

Nog bleef Lodewijk halsstarrig en persisteerde in zijn voornemen de Nederlanden een eigen wetboek te geven. Maar wat te doen? Het was politiek niet haalbaar het ontwerp van Van der Linden in te voeren; het week van de Code Napoléon te veel af. Toch is het veelbetekenend dat de koning enerzijds besloot een nieuwe aanpassingscommissie te benoemen, anderzijds Van der Linden zijn ontwerp rustig liet voltooien. Misschien hoopte hij toch nog het op een gunstiger tijdstip te kunnen invoeren. Hoe het ook zij, binnen een week na de laatste brief, op 18 november 1807, stelde de koning een commissie in die tot taak kreeg de Code Napoléon aan de Nederlandse omstandigheden aan te passen. Aan het hoofd van de commissie stond de Rotterdamse advocaat Arnoldus van Gennep (1766-1846)¹⁶. Op 26 januari 1808, enkele weken na de voltooiing van Van der Lindens werkzaamheden, liet de koning aan de commissie nog eens weten dat de Code civil de grondslag van het nieuwe wetboek moest zijn, maar drukte de leden daarbij op het hart bij de aanpassingen het ontwerp-Van der Linden te raadplegen. De commissie werkte snel en was vier maanden na Van der Linden met haar aanpassing gereed. Op 30 mei 1808 diende zij haar ontwerp in. De belangrijkste wijziging betrof de eigendomsoverdracht, die in Holland geschiedde op de Romeinsrechtelijke wijze, namelijk door de afzonderlijke rechtsfiguur van de levering, in de Code Napoleon daarentegen plaats heeft door de totstandkoming van de obligatoire overeenkomst, een afwijking van het Romeinse recht die door de Franse schrijvers werd verdedigd als een ‘triomphe de la raison’. Op 1 mei 1809 trad het Wetboek Napoleon ingerigt voor het Koninkrijk Holland in werking en kreeg Nederland uit handen van een Bonaparte zijn eerste nationale civielrechtelijke codificatie.

Heeft de ‘Hollandse’ Code civil grote invloed uitgeoefend op het Nederlandse rechtsleven? Ja en nee. Nee, omdat het veel te kort van kracht is geweest. Ja, omdat met de invoering een eind kwam aan de formele gelding van al het oude recht, inclusief het Romeinse recht.¹⁷ Nederland kwam voor het eerst in aanraking met één exclusieve rechtsbron, de wet en dat bracht een aanzienlijke omslag in het juridische handwerk met zich. Dat die omslag groot was bleek wel uit de traagheid waarmee hij tot stand kwam. Want op papier mocht dan wel het nieuwe wetboek als enige gelden en al het oude recht zijn afgeschaft, in de praktijk ging men gewoon op de oude voet verder en sprak men recht zoals men gewend was. Het wetboek werd nog te veel gezien als een ‘book of authority’ en in de vonnissen werd het dan ook in gelijke rang met de werken van andere auteurs

¹⁶ De twee andere leden waren B.P. van Wesele Scholten (1763-1829) en J.J. Loke (1770-1841).

¹⁷ Artikel 3 van het Koninklijk Besluit dat de invoering van het wetboek regelde luidde:

Bij de invoering van dit Wetboek zullen zijn afgeschaft het Roomsche Regt, mitsgaders alle Wetten en Ordonnantiën, tot het Burgerlijk Regt betrekking hebbende, en welke tot nu toe in het Koninkrijk, of eenig gedeelte van hetzelfde in vigueur zijn geweest, het zij dezelve zijn bekend geweest onder de benaming van Plakkaten, Publicatiën, Ordonnantiën, Landregt, Reglementen, Keuren, Statuten, Octrooijen, Costumen, of onder welke benaming zulks zoude mogen zijn; zonder dat aan eenige van dezelve, voor het vervolg, eenige kracht van Wet zal mogen worden toegekend, ten zij dezelve uitdrukkelijk dit Wetboek zijn uitgezonderd.

geciteerd. Wetsartikelen en Romeinsrechtelijke teksten stonden broederlijk naast elkaar.¹⁸ De rechters beschouwden zich nog steeds als zelfstandige rechtsprekers die aan de nieuwe eis van het motiveren van hun vonnissen voldeden door te putten uit het nieuwe wetboek of de oude rechtsbronnen, al naar gelang het hun uitkwam. Een anonieme tijdgenoot heeft deze gewoonte in een brief beschreven.

Hetgeen de waarde van dit Wetboek (bedoeld is het WNH) in de uitoefening moest verminderen, was, dat hetzelfde in werking was gebracht, zonder dat de regtoefening op eenen vasten en gelijken voet gebracht, veelmin dat eene aan dit Wetboek geëvenredigde regtspleging ingevoerd was; waardoor sommige voorschriften en bepalingen of nog niet konden worden opgevolgd, of werkelijk niet wierden gehoorzaamd; terwijl het aan de middelen ontbrak, om de wetten overal door de regtbanken, *die zig dikwerf als geheel onafhankelijk beschouwden(!)*, te doen eerbiedigen.¹⁹

Ondanks de ruime taakopvatting van de rechters blijft de 'Hollandse' Code Napoleon een uniek document dat getuigt van de wil tot zelfstandigheid van de Noord-Nederlandse natie.

Deel van het Franse keizerrijk

De Hollandse Code Napoleon heeft niet lang gegolden. Keizer Napoleon ergerde zich meer en meer aan het eigengereide gedrag van zijn koninklijke broer, die zich nota bene tot Nederlander had laten naturaliseren. Toen bleek dat Lodewijk niet van plan was zich naar de bevelen van zijn broer te schikken, rijpte bij de keizer het voornemen de Lage Landen bij Frankrijk in te lijven. *Je veux manger la Hollande*, schijnt hij te hebben gezegd.²⁰ Dat voornemen voerde hij uit in 1810. Bij tractaat van 16 maart 1810 werd het gebied ter linker oever van de Rijn tot Frans grondgebied verklaard. Het decreet van 9 juli 1810 lijfde de rest van Holland in. Lodewijk had in de nacht van 2 op 3 juli het land verlaten na te hebben geabdiceerd. Nederland werd een deel van Frankrijk en de Franse wetgeving werd ingevoerd. Bij decreet van 8 november 1810 werd bepaald dat de Code Napoleon op 1 januari 1811 van kracht zou zijn in het gebied ter linker oever van de Rijn, een decreet van 6 januari 1811 verordonneerde dat de Code vanaf 1 maart in de rest van 'Holland' zou gelden.²¹ De rechtseenheid werd gewaarborgd door de Cour de cassation die zetelde in Parijs. Om de invoering van de rechterlijke organisatie voor te bereiden werd een afzonderlijke commissaris benoemd, F. baron Beyts. In een brief van 15 april 1811 liet hij er geen misverstand over bestaan dat de rechters voortaan het burgerlijk wetboek op de Franse wijze moesten uitleggen, dat wil zeggen exclusief vanuit de Code.

Vous vous tromperés presque toujours, Messieurs, lorsque vous voudrés tirer cette interpretation, d'une comparaison plus ou moins rapprochée de cette même loi française avec les anciennes lois ou avec les anciennes institutions de votre pays. – Le système français, forme un ensemble

¹⁸ Zie uitvoerig H. Kooiker, *Lex scripta abrogata*. De derde renaissance van het Romeinse recht, 1996, 382 e.v.

¹⁹ Uit de Briefwisseling van eenige Regtsgeleerden over de aanstaande Nederlandsche Wetgeving (Leiden 1819) blz. 7.

²⁰ Zie H.T. Colenbrander, Schimmelpenninck en koning Lodewijk, 1911, 187.

²¹ C.J. Fortuyn, Verzameling Wetten, Besluiten en andere Regtsbronnen van Franschen oorsprong, 1839-1841, 14 en 69.

indépendant, ce système ne se soutient que par lui-même; il n'a nulle relation avec ce qui pré-existait dans ces départements. – Songés qu'il faut l'appliquer ici, comme à Rome, et certainement à Rome les magistrats pour déterminer l'interprétation d'une loi française ne s'informeront pas de ce qui existait, Messieurs, dans l'une de vos villes, ou dans une partie quelconque de votre territoire. Il faut donc appliquer la loi d'une manière toute française, et non pas d'une manière étrangère; il ne faut pas oublier que S.M. l'Empereur (dans le § 2. de l'art. 53. du décret du 18 8bre 1810.) veut que *'la justice soit rendue, conformément aux lois générales de l'empire, par les tribunaux qu'il a institués.'* Et pour atteindre ce but, ou pour en approcher, l'étude des lois, non comprises au répertoire, est non seulement utile dès-à-présent; mais encore, après que l'on se sera instruit des lois qui sont au répertoire, cette autre étude deviendra nécessaire.²²

Het maken van Nederlandse vertalingen van de Code was toegestaan maar uitsluitend de Franse tekst werd als authentiek beschouwd en diende als grondslag van de rechterlijke interpretatie.²³

Zo werd dan vanaf 1 maart 1811 het burgerlijk recht van Nederland belichaamd in de Franse Code Napoleon en deze toestand zou tot ver na de Franse bezetting voortduren.

Het Koninkrijk der Nederlanden

De formele rechtskracht van de Franse Code Napoléon duurde al even kort als de Hollandse. Toch heeft hij veel langer gelding gehad, niet als Frans recht maar als Nederlands recht. Toen namelijk de Fransen twee en een half jaar later in Nederland het veld moesten ruimen bepaalde een Besluit van 1 december 1813 dat de Code civil 'voorlopig' van kracht bleef.²⁴ Deze bepaling werd in art. 2 van de additionele artikelen van de Grondwet van 24 augustus 1815 opnieuw bevestigd: ...'alle thans in werking zijnde wetten behouden kracht tot daarin op eene andere wijze zal zijn voorzien'. Daarmee

²² Vgl. P. Gerbenzon en N.E. Algra, Voortgangh des rechtes, 6e druk, 1987, 203, 204.

²³ Fortuyn III, 222, Arrêté van 3 november 1810 van de Hertog van Plaisance: art. 1 Le texte français des lois et des décrets impériaux tel qu'il sort des presses de l'imprimerie impériale de Paris est seul reconnu pour authentique. Zie ook het Decreet van 22 juni 1810, Bulletin n° 295 art. 7 dat zegt dat de in het Bulletin gepubliceerde Franse tekst 'servira seul de règle pour lever les difficultés qui pourraient s'élever sur le sens d'une disposition de la loi ou du décret'. Fortuyn, o.c. I.8. De Franse taal is voor alle Justitiële Zaken en Akten verboden op 1 december 1813, Sb no 3 onder 5.

²⁴ Procl. 21-11-1813, St n° 1: 'Wij maken staat, dat in alle gevallen van Bestuur, speciaal ook in dat der Justitie, een ieder zal voortgaan in de getrouwe en onafgebrokene vervulling zijner pligten, overeenkomstig de wetten, thans in vigueur'. Zie ook het Besluit van 1 december 1813, Sb n° 3 onder 6, waarbij alle Justitiële Autoriteiten worden gelast, om, 'bij provisie en tot daaromtrent nadere bepalingen zullen zijn gemaakt, voort te gaan, regt te spreken, overeenkomstig de thans in vigueur zijnde wetten'. De Koning moet gemeend hebben dat de nieuwe wetten er wel spoedig zouden zijn, want op 27 januari 1814 laat hij in de Staatscourant (n° 21) naar aanleiding van de vraag of de door art. 910 C.c. voorgeschreven autorisatie in verband met erfrechtelijke beschikkingen ten behoeve van armeninrichtingen, gestichten en corporaties niet tussentijds diende te worden afgeschaft, weten 'dat er geene termen zijn, om voor eenen korten tijd in de bestaande wetgeving ten deze eenige verandering te maken'. Ook het KB van 18 april 1814, waarbij ter uitvoering van art. 100 der Grondwet een wetgevingscommissie wordt benoemd en waarin bepaald wordt dat 'de ontwerpen der civiele, criminele en commerciële wetten vóór of op den eersten October aanstaande aan Ons zullen worden ingeleverd', getuigt van groot optimisme.

was het Franse recht tot Nederlands recht gemaakt, het vreemde recht eigen recht geworden. De Code civil werd derhalve ons nationale civielrechtelijke wetboek, het tweede, na de Hollandse Code Napoléon. Maar hoewel het formeel het Nederlandse burgerlijke recht bevatte, werd het door de tijdgenoten gezien als een uitheems product, ‘de vrucht eener schandelijke en trouweloze overheersing’²⁵ en het is dan ook niet verwonderlijk dat er serieuze pogingen in het werk werden gesteld om een ‘waarlijk nationaal’ wetboek te vervaardigen. De grote protagonist van zo’n wetboek was onze kersverse soevereine vorst, Willem I, die in een eenvormige burgerlijke wet het middel zag de politieke eenheid van het nieuwe koninkrijk te bewerkstelligen. Willem koos als zijn codicator een man uit die hem en de ‘nationale’ zaak met een zelf verloochenende toewijding heeft gediend: Joan Melchior Kemper (1776-1824). Dat de vorst zijn eigen gedachten over het waarlijk nationale karakter van het nieuwe wetboek met de hulp van heel zijn gezag heeft getracht te verwezenlijken blijkt al dadelijk uit zijn ingrijpen in de eerste codificatiecommissie waarvan Kemper deel uitmaakte. Zij had namelijk besloten geen geheel nieuw ontwerp te maken, maar het Wetboek Napoleon ingerigt voor het Koninkrijk Holland als grondslag te nemen en aan de veranderde omstandigheden aan te passen. De Hollandse Code civil liet de bestaande toestand waarmee men niet ontevreden was grotendeels in stand en voegde daaraan enige ‘nationale’ kenmerken toe. De commissie hoopte daardoor dan ook in zeer korte tijd de klus te kunnen klaren. Kemper, die dit besluit op 22 december 1814 aan de vorst rapporteerde, liet duidelijk uitkomen dat hij het er niet mee eens was en dat het zijns inziens niet strookte met de in het KB van 13 november 1814 geuite wens dat het nieuwe wetboek ‘zoude uitblinken door die oorspronkelijke regtskennis, welke te allen tijde in deze gewesten heeft gebloeid’. Onder geen beding wilde Kemper ‘een vreemd model’ tot richtsnoer aannemen. Even had hij overwogen om na de beslissing van de commissie ontslag te vragen – een overweging waaraan hij zich nog dikwijls zou overgeven – maar hij had zich bedacht, wellicht in de verwachting dat Willem het meerderheidsbesluit naast zich neer zou leggen en alsnog tot het maken van een geheel nieuw wetboek opdracht zou geven. Kemper suggereerde in zijn brief namelijk dat dit binnen enkele maanden mogelijk was, mits de samenstelling van de commissie maar zou worden gewijzigd. Bovendien sloot hij de reeds door hem zelf gemaakte schets voor een ontwerp in kopie bij de brief in en kondigde daarbij aan dat hij aan de uitwerking ervan zou doorwerken. Willem reageerde prompt. Reeds één dag later op, 23 december 1814, verscheen een kabinetsschrijven uit Brussel, waarin de vorst de ‘begeerte’ kenbaar maakte uit handen van de commissie een *oorspronkelijk* Nederlands werk te ontvangen. Leden die niet bereid waren tot dit doel ‘met hunnen medeleden de handen in een te slaan’ moesten zonodig worden vervangen. Als gevolg hiervan werd bij

²⁵ Woorden van J.M. Kemper, zie J.C. Voorduin, *Geschiedenis en beginselen der Nederlandsche wetboeken*, volgens de beraadslagingen deswege gehouden bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal uit oorspronkelijke, grotendeels onuitgegeven staatsstukken opgemaakt en aan den Koning opgedragen, I, 1, 179.

KB van 10 januari 1815 aan de heren Kemper, Bijleveld en Reuvens verzocht een schets van een nationaal burgerlijk wetboek te maken, waarbij bepaald werd dat de vergaderingen binnen de stad Leiden – de woonplaats van Kemper – zouden plaatsvinden.²⁶ De overwinning van de ‘nationalisten’ zou een Pyrrhusoverwinning blijken te zijn. Sterker nog, het werd een regelrecht drama.

Het vergrote Koninkrijk der Nederlanden

Het eerste ontwerp-Kemper, dat op verzoek van de Koning een oorspronkelijk nationaal wetboek moest zijn, was bij zijn verschijnen reeds achterhaald, omdat in 1815 de Zuidelijke Nederlanden bij de Noordelijke waren gevoegd en het begrip ‘nationaal’ dus opnieuw moest worden gedefinieerd.²⁷ De Belgen, aan wie het ontwerp ter beoordeling was voorgelegd, leverden vernietigende kritiek op Kempers schepping.²⁸ In de aantekeningen van de beraadslagingen wordt op elke bladzijde wel een verwijzing naar de Code civil gemaakt en hardop de vraag gesteld of het niet beter ware deze en gene bepaling van de C.N. (Code Napoléon) over te nemen. In het eindverslag waren de Belgen nog meer uitgesproken over de koers die naar hun mening gevolgd diende te worden. Zij verwierpen het ontwerp Kemper en stelden voor de *Code civil qui nous régit* als uitgangspunt te nemen.²⁹ De Code was immers een meesterwerk dat moeilijk kon worden overtroffen.

²⁶ Voorduin I, 39 en 40.

²⁷ Men had ook in 1795 al moeite gehad een gemeenschappelijke noemer te vinden voor de zeven soevereine gewesten die tezamen met de generaliteitslanden en het landschap Drenthe het grondgebied van de Verenigde Republiek hadden uitgemaakt. men was toen uitgekomen op de historisch-romantische gedachte dat alle inwoners gemeen hadden dat zij Bataven waren. Het ‘Bataaf zijn’ als samenbindend element – wat dat dan ook waard was – verloor echter door de vereniging met België zijn geldigheid en men begon te praten van Bourgondiërs. Waren wij niet eigenlijk allemaal, Noordelijken en Zuidelijken, Bourgondiërs? Beschouwd vanuit deze wankle concepties van onze gemeenschappelijke grondslag waren de pogingen van de koning om ook in juridisch opzicht tot een eigen nationale eenheid te geraken alleszins begrijpelijk, maar tevens tot mislukken gedoemd. Er was immers nooit één oud-vaderlands recht geweest, maar talloze van plaats tot plaats verschillende gewoonten. Gijsbert Karel van Hogendorp formuleerde het aldus: ‘...zoekende naar het oude Nederlandsche Regt, naar voorvaderlijke zeden en gewoonten, ontmoette men niet een enkel Regt, maar verscheidene en zeer verschillende Regten. In Vriesland, in Gelderland, in Holland, zonder nog te spreken van Braband, van Vlaanderen, van Luik, liepen niet alleen zeer gewigtige Wetten uit elkander, maar de geest van het Regt was moeilijk overeen te brengen.’ (Bijdragen tot de huishouding van Staat in het Koninkrijk der Nederlanden. deel 8, 1824, 3) Paradoxaal genoeg was het recht dat alle gewesten gemeen hadden en dat dus met enig recht een vaderlands recht genoemd kon worden van dubbele Roomse oorsprong, namelijk afkomstig van de Roomse keizer en van de Roomse paus. Dit Romeins-kanonieke recht werd dan ook het gemene recht, *ius commune*, genoemd.

²⁸ Zie J. Gilissen, De Belgische commissie van 1816 tot herziening van het ontwerp-Burgerlijk Wetboek voor het Koninkrijk der Nederlanden, in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, 1967, 437-440.

²⁹ Voorduin I, 82.

Depuis l'Empereur Justinien jusqu'à nos jours, nul recueil de lois ne présente en général des principes plus lumineux et exposés d'une manière plus méthodique que le recueil connu sous le nom de code civil.

De Belgische commissieleden gaven daarom de voorkeur aan een aanpassing van de Code civil aan de nieuwe omstandigheden boven het maken van een geheel nieuw 'nationaal' wetboek.

Après y avoir beaucoup réfléchi, nous avons été convaincus qu'il eût suffi de soumettre nos lois à un nouvel examen, de rejeter ce que l'opinion publique rejette, et d'ajouter ce que les besoins du peuple réclament.³⁰

De geschiedenis herhaalde zich: Kemper schreef een uitvoerige memorie aan de koning die een gelijke strekking had als de eerder aangehaalde brief van 22 december 1814. Hij meldde de vorst, dat het zeer wel mogelijk was aan het ontwerp vast te houden en stelde voor eventuele wijzigingen eerst in de Raad van State te bespreken. Wederom volgde de koning de aanbeveling van Kemper tegen die van de Belgische commissie in en bepaalde bij KB van 20 augustus 1817

'dat het voor eene afgedane zaak moet worden gehouden dat de bovengemelde ontwerpen, zoo als dezelve zijn liggende, den grondslag der deliberatiën van den Raad van State moeten uitmaken, en dat derhalve het denkbeeld, om opnieuw alleenlijk eene herziening van het thans bestaande wetboek (dat wil zeggen de Code civil), te doen plaats hebben, buiten aanmerking behoort te blijven'.

Het ontwerp 1816 werd omgewerkt, eerst in de Raad van State, daarna door een uit de Raad van State benoemde redactiecommissie, waarin – hoe kan het anders – Kemper zitting had en het resultaat werd in 1820 aan de Staten-Generaal aangeboden. Bij de aanvang van de beraadslagingen hield Kemper een redevoering waarin hij nog eens het nationale karakter van het ontwerp verdedigde met een beroep op art. 163 van de Grondwet, dat 'niet uitdrukkelijk zeide: er zal een algemeen burgerlijk wetboek worden ingevoerd. Neen M.M.H.H.! (Mijne Heren) de letter van de wet is bepaald en duidelijk: er zal eene *nationale* wetgeving worden ingevoerd. Onze grondwet vordert dus, zoowel in letter als in bedoeling, eene *nationale* wetgeving en' – hier bracht Kemper wel erg zwaar geschut in stelling – 'waar zij gesproken heeft, is het majesteitsschennis en meened, bij ieder onzer, eene vraag als in geschil te behandelen, welke zij stellig heeft beslist en uitgemaakt'. De kamerleden wisten dus waar zij aan toe waren. Desondanks verwierpen zij zijn ontwerp, te beginnen met de Algemene inleiding die maar liefst 73 artikelen kende. Kemper was nu werkelijk aangeslagen en diende een verzoek om ontslag in, dat de koning echter weigerde te verlenen. Loyaal als hij was aan zijn vorst bleef Kemper in functie, maar alleen om het totale échec van zijn onderneming te beleven. De Kamer verwierp artikel na artikel van zijn ontwerp en maakte van de gelegenheid gebruik zelf de wetgeving ter hand te nemen. Het moet voor Kemper een bittere pil geweest zijn. In de nieuwe opzet speelde hij geen rol van betekenis meer en in 1824 stierf hij als een teleurgesteld man.³¹

³⁰ Eindverslag, 3, vgl. Gilissen, o.c., 438, 439.

³¹ Vgl. R.P. Cleveringa, De ontwerpen-1816 en -1820, in: P. Scholten en E.M. Meijers (red.), Gedenkboek Burgerlijk Wetboek 1838-1938, Zwolle 1938, p. 277 e.v. Zie ook Inleiding tot de verklaring van het burgerlijk wetboek van N.K.F. Land, 1899.

Tien jaar na de verdrijving der Fransen was de Code civil nog steeds van kracht en was men op het punt aanbeland van waaruit men in 1813 was vertrokken.³² Het was in die tien jaar duidelijk geworden dat velen met de ‘vreemde’ Code niet ontevreden waren. Dat bleek nog eens te meer bij de nieuwe pogingen om tot een ‘eigen’ wetboek te komen.

De opsteller van het nieuwe ontwerp was in theorie de Kamer, maar in feite de president van het Gerechtshof te Luik, Pierre Thomas Nicolaï (1763-1836). Hij had zich al laten kennen als een bekwame tegenstander van Kempers ‘nationale’ opzet en had reeds in 1816 een zo dicht mogelijke aansluiting aan de Code civil bepleit. Die verwantschap met de Code spreekt dan ook duidelijk uit het ontwerp dat in de jaren twintig van de negentiende eeuw ontstond en in 1829 gereed was. Zeker wanneer men de Franse tekst van het ontwerp leest – de Nederlanden waren in 1829 immers een tweetalig land en het ontwerp werd dan ook in twee talen vastgesteld – springt de schatplichtigheid aan het Napoleontische wetboek in het oog. De nationale component was nu wel tot een minimum teruggebracht, maar gelukkig, of al naar gelang ieders opvatting ongelukkigerwijze, deed zich een gelegenheid voor om op de valreep toch nog iets ‘oorspronkelijks’ van eigen bodem in het ontwerp in te voegen en tevens om lucht te geven aan de gefrustreerde vaderlandse gevoelens.

Het verkleinde Koninkrijk der Nederlanden

Het ontwerp-Nicolaï zou op 1 februari 1831 kracht van wet krijgen, maar is ten gevolge van de Belgische opstand nooit in werking getreden. Op 5 januari 1831 werd de invoering voor onbepaalde tijd uitgesteld en reeds op 24 februari 1831³³ besloot de koning tot een aanpassing van het ontwerp aan ‘de belangen van de oud-Nederlandsche provinciën’ en tot een verwijdering van alle vreemde insluipsels. Dat is in zoverre vreemd omdat de koning in politiek opzicht geen enkele aanpassing duldde en hardnekkig bleef vasthouden aan zijn grote koninkrijk.³⁴ Zou hij wellicht toch nog hebben willen proberen het ontwerp in ‘nationale’ zin om te buigen, terwijl hij tegelijkertijd in de vaste hoop en verwachting bleef leven Zuid-Nederland te behouden? Voorduin, die in zijn ‘Geschiedenis en beginselen der Nederlandsche wetboeken’ zijn uiterste best doet aan te tonen dat koning Willem I steeds

³² C.J.H. Jansen en G.C.J.J. van den Bergh, De Weegschaal. Een tegendraads tijdschrift uit de 19^e eeuw, in: Recht en kritiek 15 (1989) 4, p. 349-351; zie met name De Weegschaal 1819, 246 e.v. en De Weegschaal 1820, 295 e.v.

³³ Staatsblad 1831, W 6; Voorduin, I, 1, 359; het verschil tussen Noord en Zuid is kenmerkend, in het Noorden uitstel, in het Zuiden afstel: Pasinomie 1831, 146: Art. 1. Les arrêtés du précédent Gouvernement en date des 16 mai 1829 n. 33 et 5 juillet 1830, n. 41 (invoeringsbesluiten) *sont et demeurent révoqués*.

³⁴ Pas op 13 maart 1838 verklaarde Willem zich bereid de scheiding tussen Noord en Zuid te aanvaarden. Op 19 april 1839 werd de scheiding juridisch vastgelegd.

constitutioneel correct heeft gehandeld, kan zijn – en wellicht 's konings – ware gevoelens niet onderdrukken, wanneer hij naar aanleiding van het besluit van 24 februari schrijft:

Al spoedig werden door den Koning zoodanige maatregelen verordend, waardoor de Nederlandsche wetgeving in vele opzichten aanmerkelijk verbeterd, en voor Oud-Nederland, in den volsten zin des woords, eene echt Nationale wetgeving worden zou.'

Voorzitter van de herzieningscommissie werd het Groningse kamerlid Tammo Sypkens.³⁵ In een felle rede zette hij zich af tegen de 'opgeblazen en wufte' Belgen bij wie hij 'een aperij' ontwaarde 'van alles wat Fransch is, met voorkeur, om van dat land liever te wezen een uitgelagchen aanhangsel'. Deze kwalificatie hadden de Belgen te danken aan hun voorkeur voor de Code civil, die de Nederlanders door de 'werelddwinger was opgedrongen en waarin de onafhankelijkheid van het vaderland zich verloor en oploste', etc. etc.³⁶

De nationalistische bombast van Sypkens staat in schril contrast met de daadwerkelijk voorgestelde correcties van zijn commissie. Zij waren miniem in aantal en van niet erg groot belang.³⁷ Toch werd de nationale illusie dapper volgehouden en toen het dan op 1 oktober 1838 eindelijk zover was, jubelden de kranten over de oorspronkelijke onderneming, die op eigen Noordnederlandse kracht tot stand was gekomen. Het Algemeen Handelsblad van Zaterdag 29 september 1838 somde de oorzaken op van de reeds dadelijk aanwezige tegenwerking der Belgen: 'de gehechtheid aan de Fransche wetgeving, welligt toen reeds het vooruitzicht om zich eenmaal weder van het koninkrijk af te scheuren (sic!); onwil en ook gedeeltelijk onkunde, gepaard met moedeloosheid om een zoo groot werk te ondernemen' enzovoorts enzovoorts. Het nationale vuur werd nog eens aangeblazen door het gezaghebbende werk van Carel Asser, die zijn carrière als secretaris van de commissie-Kemper was begonnen. Wèl geeft Asser toe dat het voor hem liggende resultaat niet het echt Nationale Wetboek is dat zijn voorkeur zou hebben verdiend, maar

hoezeer men onderscheidene stoffen op eene andere wijze zou hebben kunnen behandelen, indien dat werk, van den beginne af, alleen aan Hollandsche regtsgeleerden ware toevertrouwd geweest, het aangenomen Wetboek bevat zoo vele gewigtige verbeteringen, dat de natie op deszelfs verwisseling met het Fransche regt den grootsten prijs behoort te stellen, en het was alzoo in dien stand van zaken noch te wenschen noch te verwachten, dat men door eene moeilijke en langwijlige omwerking zich zou hebben blootgesteld, om nog gedurende eene onafzienbare reeks van jaren met

³⁵ Over hem E.W.A. Henssen, Tammo Sypkens, een Gronings 'Parketheer', in: Acht Groningse juristen en hun Genootschap, Groningen 1986, 39-59.

³⁶ Voorduin I, 369 en 371.

³⁷ De belangrijkste was wel de invoering van de wettelijke algehele gemeenschap van goederen door het huwelijk, een regime dat oudtijds gold in Holland, Zeeland, Utrecht, Overijssel, Gelderland en in de stad Groningen, maar in de Ommelanden, Friesland en Drente was uitgesloten. Verder zij nog gewezen op de mogelijkheid voor de vrouw van hertrouwen na afwezigheid van de man gedurende tien jaar, een bepaling die men uit het echtreglement van de Generaliteit van 1656 had gehaald, op de onder curatele stelling wegens verkwisting (art. 487 lid 2), die het Franse recht niet, maar het Rooms-Hollandse recht wèl had gekend, op de introductie van het recht van beklemming (art. 1654) dat alleen in Groningen en in sommige delen van Friesland voorkwam. Aan de hier opgesomde wijzigingen ziet men gemakkelijk de bevestiging van Van Hogendorps stelling: iedere correctie heeft geen nationale, maar een provinciale oorsprong.

eene wetgeving belast te blijven, die aan de Hollandsche Natie is opgedrongen, en haar steeds aan het ondragelijk juk der Fransche overheersching herinnert.³⁸

Onnodig te zeggen dat de vergelijking van Asser tussen het Franse en Nederlandse wetboek bijna altijd in het voordeel van het laatste uitvalt. Reeds de eerste zin van zijn commentaar luidt: ‘Indien iets verwondering moet baren, dan is het voorzeker de onstelselmatige verdeeling van het Wetboek Napoleon.’³⁹ Zo werd dan na 27 jaar met veel retoriek afscheid genomen van de Code civil en met vereende krachten een nationale mythe geschapen waarin vele Nederlanders graag wilden geloven.

Door politieke omstandigheden bleef de Code civil in de provincie Limburg nog tot 1 januari 1842 van kracht.⁴⁰

Slotsom

Overzien we de periode van de Franse invloed op het Nederlandse burgerlijk recht, dan kunnen we constateren dat hij is mogelijk gemaakt door de politieke en staatkundige omwenteling die aan de juridische is voorafgegaan. De republiek der zeven provinciën had een eigen juridische cultuur ontwikkeld die een uitstraling had over haar grenzen heen. Het was de cultuur van Hugo de Groot, Ulrik Huber, Johannes Voet en van de Hollandse elegante school.⁴¹ Aan die cultuur kwam een einde toen in 1795 de Fransen de Nederlanden binnen vielen en toen in 1798 de oude federale republiek tot een eenheidsstaat werd aaneengesmeed. De laatste kenner van het oud-‘Nederlandse’ recht was Joannes van der Linden, die tegelijkertijd uitstekend op de hoogte was van het Franse recht. Zijn ontwerp van een burgerlijk wetboek hield met de vaderlandse traditie rekening, maar kon juist om die reden geen wet worden. De laatste resten van het zelfstandige juridische verleden waren nog even zichtbaar in het ‘Hollandse’ wetboek Napoleon, maar verdwenen toen in 1810 het noorden van de Nederlanden bij Frankrijk werd ingelijfd - *réunie*, zoals keizer Napoleon schreef – en in 1811 de Franse Code civil onverkort van kracht werd. Na het vertrek der Fransen in 1813 gaf koning Willem I aan Kemper opdracht een eigen ‘nationaal’ wetboek te maken en hoopte zo weer bij de oud-vaderlandse traditie aan te knopen. Maar hoezeer Kemper ook betoogde dat hij de natie en zichzelf de schande wilde besparen ‘van in het vaderland van De Groot, Bijnkershoek, Noodt en Schulting’ een vreemd model tot richtsnoer te hebben, zijn boodschap sloeg om verschillende redenen niet aan. Door de samenvoeging van Noord en Zuid-Nederland had de helft van de bevolking nooit in de roemvolle traditie van De Groot c.s. gestaan; bovendien had het

³⁸ C. Asser, *Het Nederlandsch Burgerlijk Wetboek vergeleken met het Wetboek Napoleon*, 1838, 5. Asser heeft de verschijning van zijn boek, noch de invoering van de nieuwe wetten mogen beleven; hij stief in 1836.

³⁹ C. Asser, *Het Nederlandsch Burgerlijk Wetboek vergeleken met het Wetboek Napoleon*, 1838, 6.

⁴⁰ Zie daarover J.H.A. Lokin, De invoering van het BW in het hertogdom Limburg op 1 januari 1842, in: *Tekst en Uitleg*, 1994, 99-110.

⁴¹ Zie daarover G.C.J.J. van den Bergh, Die holländische elegante Schule, Ein Beitrag zur Geschichte von Humanismus und Rechtswissenschaft in den Niederlanden 1500-1800, in: *Ius commune*, 148, 2002.

Noord-Nederlandse recht van de republiek nooit een eenheid gevormd. Een niet onbelangrijke reden was ook dat men niet alleen in het zuiden maar ook in het noorden niet ontevreden was met de Code civil. Dat bleek wel uit het uiteindelijke ontwerp-Nicolaï dat na het échec van Kemper door de Kamer met grote meerderheid – en dus ook met de overtuigende stem van de meeste noord-nederlanders – werd aanvaard. Het ontwerp leunde zo zwaar tegen de Code civil aan dat het als een kopie ervan werd bestempeld. De onbetekenende aanpassingen die na de Belgische opstand aan het ontwerp werden aangebracht veranderden het karakter ervan niet. Ook van het wetboek van 1838 kan men niet beter doen dan het Scholten nazeggen: ‘Het BW van 1838 vertoont alle goede en kwade eigenschappen van een bruikbare kopie van een meesterwerk’.⁴² Het was en bleef het ontwerp van de intussen Belg geworden Nicolaï, zodat men met enige overdrijving kan stellen dat in 1838 België een Frans en Nederland een Belgisch wetboek had.⁴³

Formeel was aan de rechtstreekse invloed van de Code civil in 1838 een einde gekomen maar feitelijk bleef de invloed van de Franse schrijvers en in iets mindere mate de Franse rechtspraak groot. Toch duurde zij niet lang. In de doctrine was het Duitsland die de fakkel van Frankrijk overnam in de vorm van de Duitse pandektistiek.⁴⁴ In de tweede helft van de negentiende eeuw raakte juridisch Nederland in de ban van de Historische School van Von Savigny en van de Duitse pandektisten. Daardoor verschoof langzaam maar zeker de

⁴² P. Scholten, in Mr. C. Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht, Algemeen deel, 3^e druk 1974, 177. Scholten vervolgt: ‘Wat de Code had, heeft ook het B.W., maar alles in mindere mate. De stijl haalt niet bij die van het Franse wetboek, toch leren nieuwere wetten ons wel in deze niet uit de hoogte te oordelen en af te keuren. Die stijl mag slapper zijn dan die van zijn voorganger, hij is toch helder en eenvoudig. Zeker stonden de denkbelden, die de Nederlandse wetgever wilde neerleggen in de wet, hem niet zo duidelijk voor ogen als aan de Fransen; het Wetboek mist de kernige kracht van de Code. Terecht wendde het zich een enkele maal van het Franse voorbeeld af, doch het vermogen van vormgeving bleek, als dit gebeurde, niet groot. Dit alles neemt niet weg, dat het in sommige opzichten tegenover de Code een vooruitgang is (hypotheek b.v.), dat het alles samengenomen een respectabele prestatie moet worden genoemd. Oorspronkelijk werk leveren was moeilijk – de Code stond te sterk – de vereniging met België maakte het onmogelijk eigen wegen te zoeken. Houden we dit alles in het oog, dan kunnen we ons over de codificatie van 1838 niet beklagen.’

⁴³ Natuurlijk waren er wel degelijk verschillen tussen de Code en het BW. Zo bestond het Nederlandse BW niet uit drie maar uit vier boeken, een herinnering aan de Instituten van Gaius en Justinianus: Van Personen, van Zaken, van Verbintenissen, van Bewijs en Verjaring. Voorts keerde het BW naar de ‘ware beginselen’ van het Romeinse recht terug door de eigendomsoverdracht niet te laten plaatsvinden *par l'effet des obligations* maar door *traditio* ofwel levering. Alle verschillen komen tot in detail aan de orde in het reeds meermalen aangehaalde werk van C. Asser, Het Nederlandsch Burgerlijk Wetboek vergeleken met het Wetboek Napoleon, 1838. Een recente analyse van enkele leerstukken biedt het proefschrift van J.M. Milo. Het rechtsvergelijkend argument in de ontwikkeling van het Nederlandse vermogensrecht 1838-1940, 1997, en dat van A.F. Salomons, 2014 tot 1950, De geschiedenis tot 1950 van de vertrouwensbescherming bij overdracht van roerende zaken door een beschikkingonbevoegde, 1997.

⁴⁴ Kenmerkend is de uitspraak van Carel Asser, reeds in 1836 gedaan, waarin hij de Belgen verwijt wellicht nooit gehoord te hebben van mannen als Feuerbach, Bentham, Hegel, Savigny, Mittermaier, enz., C. Asser, o.c. 3.

aandacht van Frankrijk naar Duitsland. Die verschuiving wordt goed zichtbaar in het werk van de belangrijkste juridische schrijver uit de negentiende eeuw, Gerhardus Diephuis (1817-1892).⁴⁵ Zijn eerste negendelige commentaar op het burgerlijk wetboek (1844-1856) was in opzet, stijl en inhoud een nabootsing van het standaardwerk van Toullier, *Le droit civil Français suivant l'ordre du Code*. Het heette dan ook *Het Nederlandsch burgerlijk regt naar de volgorde van het Burgerlijk Wetboek*. Toen Diephuis na zijn benoeming in Groningen tot hoogleraar het plan opvatte het burgerlijk recht geheel opnieuw te beschrijven vloaide er een geheel ander werk uit zijn pen. In navolging van Savigny schreef hij tussen 1868 en 1891 een uit 13 delen bestaand 'Systeem', getiteld: *Het Nederlandsch burgerlijk regt*, dat zich niet langer naar de volgorde van de artikelen van het wetboek richtte maar zijn kracht zocht in de innerlijke samenhang van de leerstukken. Zo kwam de Nederlandse rechtsgeleerde wereld in een spagaat terecht met aan de ene kant een 'Frans' wetboek en aan de andere kant de 'Duitse' doctrine. In de hand- en leerboeken bijvoorbeeld werd de rechtshandeling geïntroduceerd terwijl het wetboek daar niet over sprak.⁴⁶ De Franse invloed verminderde gestaag totdat hij in het interbellum nagenoeg verdween. De bruikbare kopie van de Code civil echter bleef haar gelding behouden tot 1 januari 1992 toen de kern van een nieuw vermogensrecht van kracht werd. Het nieuwe Burgerlijke wetboek waaraan de naam van de eminente civilist en rechtshistoricus E.M. Meijers (1880-1954) is verbonden, is een zelfstandig Nederlands voortbrengsel dat in geen andere dan in de Europese rechtstraditie staat. De introductie in 1992 betekende echter wel dat Nederland wettelijk stapte uit de Franse rechtskring waarvan het doctrinair reeds lang afscheid had genomen.

J.H.A. Lokin

⁴⁵ Over Diephuis: J.H.A. Lokin in: Acht Groningse juristen en hun Genootschap, 225 jaren Pro Excolendo Iure Patrio, 1986, 105-133; over de verschuiving in aandacht: J.H.A. Lokin, Zwischen Code und Pandekten, in: *Rheinisches Recht und Europäische Rechtsgeschichte*, Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte herausgegeben von Reiner Schulze, Band 24, 1998, 253-265.

⁴⁶ Vgl. J.H.A. Lokin, Van handeling naar rechtshandeling. Een kwestie van definitie, in: Groninger Opmerkingen en Mededelingen, Magazijn voor leerstellige Rechtsvergelijking op Historische Grondslag XVII, 17-41.